

ANLAM NEREDE OLUŞUR?

Dr. Mustafa Altun

20 Aralık 2025

Bu soru üzerine biraz önce ChatGPT ile sohbet ettik. Kendi anlam çerçevemi yazdım:

"Anlam tek başına sözcük ya da tek başına cümleden çıkarılabilecek bir şey değil. Mesela zamirleri düşün. Mutlak bir önceki cümleyle bağlantılı. Dolayısıyla bütün bir metni ya da bütün bir konuşmayı dikkate alarak anlamı çözebiliriz. Hatta her metin bir başka metne gönderme yaptığı için metnin kendisi de yeterli değildir."

"Anlam dünya bilgisi olmaksızın üretilemez. O yüzden bir sözcüğün sözlük anlamına bakmak yetersizdir. Dünya bilgisi olmayan biri mesela denizi görmemişse dere üzerinden denizi anlamaya çalışır."

"Seninle tartışarak ürettiğim piramit bir bakıma anlamın ne olduğunu gösteriyor. Zihnin ya da beynin dış dünyayla kurduğu ilişkinin çıktısıdır anlam, bana göre. Oluştugu yer zihindir ama zihin bunu tek başına yapmaz. Başka zihinlerle kurduğu ilişki anlamı çerçeveler. Dahası anlam tıpkı dil gibi tarihseldir. Bir anda üretilmiş değildir. Belki psikolojik açıdan bireysel anlamdan söz edilebilir."

ChatGPT benim bu görüşlerimi derleyerek bir makale girişi hazırladı:

Anlamın ne olduğu ve nasıl oluştuğu sorusu, dil felsefesi ile modern dilbilimin kesişiminde yer alan en temel problemlerden biridir. Klasik yaklaşımlar, anlamı çoğunlukla sözcüklerin sözlük içeriğine, cümlelerin doğruluk koşullarına ya da konuşurun zihinsel temsillerine indirgeme eğiliminde olmuştur. Bu yaklaşımlar, belirli dilsel olguları açıklamada başarılı olsa da, doğal dilin bağlama bağımlı, söylemsel ve tarihsel yapısını açıklamakta sistematik zorluklarla karşılaşmaktadır.

Özellikle zamir kullanımı, örtük gönderim, eksilti, metafor ve dünya bilgisine dayalı anlam çıkarımı gibi olgular, anlamın tekil sözcükler ya da yalıtılmış cümleler düzeyinde tamamlanmadığını açıkça göstermektedir. "Ali geldi. O çok yorgundu." gibi basit görünen bir örnekte bile, ikinci cümledeki gönderimin çözümlenmesi ancak önceki söylemin, ortak bilgi zemininin ve konuşur-dinleyici ilişkilerinin hesaba katılmasıyla mümkün olmaktadır. Bu durum, anlamın temel biriminin sözcük ya da cümle değil, daha geniş bir söylemsel ve bilişsel bağlam olduğunu düşündürmektedir.

Bununla birlikte, yalnızca bağlam vurgusu da tek başına yeterli değildir. Anlamın yalnızca söylem içi ilişkilerden ya da anlık etkileşimlerden türediğini varsayan yaklaşımlar, anlamın

tarihsel, kültürel ve kolektif boyutunu arka plana itme riski taşır. Dilsel ifadeler, yalnızca mevcut bağlamlara değil, aynı zamanda daha önce kurulmuş söylemlere, yerleşik kavramsal çerçevelere ve paylaşılan deneyimlere de göndermede bulunur. Bu nedenle tekil bir metin ya da konuşma, anlamın tamamını belirlemek için çoğu zaman yeterli değildir; anlam, metinlerarası ve tarihsel ilişkiler ağı içinde katmanlaşarak ortaya çıkar.

Bu makale, anlamın ne sözcüklerde ne cümlelerde ne de yalıtılmış zihinlerde bulunduğu; anlamın, zihinlerin dış dünya ile ve birbirleriyle kurduğu çok katmanlı ilişkilerin bir çıktısı olduğu tezini savunmaktadır. Bu çerçevede anlam, olduğu yer bakımından zihinsel; ancak kaynakları, sınırları ve istikrarı bakımından kolektif ve tarihsel bir olgu olarak ele alınmaktadır. Başka bir deyişle, bireysel düzeyde psikolojik anlamdan söz edilebilse de, dilsel anlam bu bireysel düzeyle sınırlı değildir ve ancak sosyal, kültürel ve yorumlayıcı ağlar içinde çerçevelenebilir.

Bu çalışmada, anlamın oluşumunu açıklamak üzere çok katmanlı bir dil–anlam mimarisi önerilmektedir. Bu model, fiziksel ve biyolojik altyapıdan başlayarak bilişsel, mantıksal ve sosyal düzeyleri; oradan da göstergebilimsel, kültürel, hermeneutik ve kolektif anlam katmanlarını kapsayan bir ağ yapısı olarak tasarlanmıştır. Modelin temel iddiası, bu katmanların hiçbirinin tek başına yeterli olmadığı, ancak birlikte ele alındıklarında anlamın dinamik ve tarihsel doğasını açıklayabildikleridir.

Makale şu şekilde yapılandırılmıştır: İlk bölümde anlam kuramlarının sözcük, cümle ve bireysel zihin merkezli yaklaşımları eleştirel biçimde değerlendirilmektedir. İkinci bölümde, önerilen çok katmanlı ağ modeli ayrıntılı olarak sunulmakta ve her bir katmanın anlam üretimindeki rolü tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde modelin bilişsel semantik, pragmatik ve hermeneutik yaklaşımlarla ilişkisi ele alınmakta; son bölümde ise bu yaklaşımın olası eleştirileri değerlendirilerek modelin kuramsal katkısı ortaya konmaktadır.